

HANA BOČKOVA

MANUALNÍK V KONTEXTU TVORBY KOMENSKÉHO I SOUDOBÉ LITERÁRNÍ PRODUKCE

Manualník aneb Jádro celé Bibli svaté, obsáhlý biblický výtah vytištěný r. 1659 v Amsterdamu, zdánlivě poněkud vybočuje ze složité struktury Komenského prací uskutečněných i plánovaných. Důvodem je striktní zachování biblického textu, které nutně omezilo Komenského autorský vklad (s výjimkou dvou aktuálně zaměřených předmluv) a odsunulo Manualník stranou, za koncepčně originálnější a samostatnější jeho práce; nelze však pomínout význam Manualníku pro praktický, každodenní život jeho čtenářů – tento účel biblický výtah uspokojivě plnil i dlouho po autorově smrti.

První editor Manualníku *J i n d ř i c h H r o z n ý* v předmluvě k vydání v edici *Veškeré spisy J. A. Komenského*¹ provedl srovnání jeho rukopisné a tištěné podoby a poukázal na jeho nejvýznamnější předlohu – Bibli kralickou v 1. a 3. vydání, i na vliv dalších biblických předloh. Jeho závěry v mnoha ohledech upřesňuje *S t a n i s l a v S o u ě k* v recenzi Hrozného edice², přínosný je i jeho pohled na místo Manualníku mezi ostatními Komenského pracemi ve studii *Komenský a Bible kralická*.³ Rozsáhlému textologickému zkoumání podrobil Manualník ve vztahu k šestidílné Bibli kralické *M i l a n K o p e c k ý* ve studiích *První kralický tisk a Manualník J. A. Komenského*,⁴ *Le Manualník de J. A. Comenius*,⁵ *Vztah Manualníku k 4. a 5. dílu Kralické bible*⁶ a *Nový zákon v „Manualníku” J. A. Komenského*.⁷

Smyslem následující úvahy bude nalézt místo Manualníku ve skupině biblických výtahů či prací žánrově jim blízkých, jež měl soudobý český

¹ *Veškeré spisy J. A. Komenského XVIII*, Brno 1926; na editorskou práci J. V. Nováka (asi 48 stran) navázal J. Hrozný, který je také autorem předmluvy.

² *S . S o u ě k* : *Veškerých spisů J. A. Komenského sv. XVIII (7)*, Naše věda XII, 1931, s. 20-34.

³ *S . S o u ě k* : *Komenský a Bible kralická*, Bible a český národ, Brno 1935, s. 90-113.

⁴ *Z kralické tvrže X*, 1978-79, s. 23-34.

⁵ *Acta Comeniana* 6, 1985, s. 137-149.

⁶ *Z kralické tvrže XV*, 1985, s. 137-149.

⁷ *Sborník Filologia e letteratura nel paese slavi. Studi in onore di Sante Gracioti*, Roma 1990, s. 565-573.

čtenář k dispozici, a posoudit i jeho postavení uvnitř Komenského vlastní tvorby.

V době, kdy vzniká rukopisná podoba Manualníku, r. 1623, existuje v českém prostředí hned několik prací (původních nebo přeložených), které vycházejí z biblického textu – a které Komenský zná a v předmluvě k Manualníku jmenuje. Nepouští se tedy na neprobádané území a jeho slova „...začal jsem nejednou v srdci svém rozpakování cítiti, nebylo-li by to všetečností po Duchu svatém předělávati chtíti...“⁸ můžeme chápat jako formulaci jistě jen zdvořilostní. K sepsání Manualníku jej vedly především důvody praktické: potřeba dát osudem postiženým nekatolíkům do rukou aspoň výtah, neboť k vytištění úplného textu bible nezbýval v rychlém spádu událostí čas, navíc zmenšená podoba bible byla snadněji rozesílatelná i čtenářsky zvládnutelná a konečně umožnila i snadnější pochopení textu i čtenářům nepříliš zkušeným. Rukopis měl bezesporu být podkladem pro knižní vydání, neboť teprve pak mohl splnit svůj účel. Komenský se pokusil o jeho vydání na první zastávce svého exilu, v Lešně. V dopisu Petru Figulovi, v němž na seznamu ztrát způsobených požárem v r. 1656 figuruje i biblický výtah, stojí: „Tisíc výtisků Manualníku biblí české, dovedené až k Ezechielovi, stály mne již přes dvě stě tolarů...“⁹

K realizaci dlouhodobého plánu došlo až v poslední etapě Komenského života, v době relativní stabilizace jeho osudů, kdy však nicméně otázka obstarání vhodné náboženské literatury pro exulanty byla stále velmi aktuální. Při volbě nejvhodnější metody, jakou má být biblický výtah pořízen, Komenský nejprve posuzuje výtahy již známé: *Pravidlo víry* a zejména *Bibli zlatou Antonia Rampiolla*, přeloženou do češtiny *Václavem Hájkem z Libočan*.¹⁰ Jejich způsob nakládání s biblickým textem charakterizuje: „Jedno, povědění Písem vybíráním a podle artikul víry pořádáním ... (tj. Pravidlo víry – H. B.), druhé, podlé pořádku samé biblí, z každé knihy a kapitoly (tak, jakž za sebou jdou) nejpřednějších toliko povědění vypisováním; jakož Česká Zlatá biblí činí, a to nejvlastněji compendium bibliorum (stažená biblí) slove.“¹¹

Charakteristika způsobu nakládání s textem bible v případě Zlaté biblí však není přesná, uvedený postup by se mnohem více hodil na Manualník než na Hájkův překlad: ten totiž právě ono „zachování pořádku samé biblí“ postrádá. Obě práce – Manualník i *Bibli zlatá* – se sice drží téže zásady („... neb tu nic jiného není psáno, než to, co v biblí se nalézá ...“¹²), ta je však realizována rozdílně. Komenský odmítá klást za

⁸ VSJAK XVIII, Brno 1926, s. 13-14.

⁹ J. A. Komenský: *Listy přátelům a příznivcům*, Praha 1970, s. 150-151.

¹⁰ J. Hrozný v předmluvě k vydání Manualníku ve VSJAK XVIII, Brno 1926, s. IX uvádí, že snad jde o „Pravidlo nejsvětější víry apoštolské i prorocké, z Písem sv. sebrané“, vyd. v Laubně 1731 a pak v Berlíně 1748 a 1770.

„Biblia aurea“ byla vydána r. 1509 a v českém překladu r. 1543 pod názvem „Bibli zlatá Starého i Nového zákona, nyní vnově z latinského jazyka v českú řeč přeložená.“

¹¹ VSJAK XVIII, Brno 1926, s. 12-13.

¹² *Bibli zlatá*, Hájkova předmluva, s. 3.

sebou „sentencí toliko bez cohaerenci; (...) to jest, když se povědění toliko vynášejí bez oznámení, kdo, komu, za jakou příčinou to vynesl a propověděl, an se tu vždycky k něčemu místnému celého smyslu vyrozumění nedostává.“¹³ Cílem je mu „compendium“, „v kterémž by celé biblí ve všech částkách dokonalá summa byla.“¹⁴ Krácení tedy nesmí porušit logiku děje, původní smysl je třeba zachovat. Naproti tomu (a v rozporu s výše uvedenou Komenského charakteristikou) je Biblí zlatá tvořena pouze dílčími, tematicky řazenými výpisky (např. v kapitole „O zdrženlivosti“ nalezneme 44 citací a odkazů na příslušnou knihu a verš). Rampigollův zásah do bible je tedy mnohem hlubší: nejenže zcela opomíjí původní posloupnost děje, ale obměňuje i vlastní způsob jeho zachycení volným parafrázováním. Takový zásah však z bible vytváří pouhý soubor naučení, zřetelně namířených (příklady následováníhodnými i odstrašujícími) k upevnění křesťanské morálky. Ani výběr epizod u obou autorů není totožný: např. v kapitole „O brání daruov“ zaznamenává Rampigollus Abrahamovo odmítnutí darů od krále sodomského (Genesis, kap. 14), které Komenský v Manualníku pomíjí jako nepodstatné z hlediska zachování smyslu příslušné knihy.

Obě práce tak sledují poněkud odlišné cíle: Manualník je výtahem v pravém slova smyslu, skutečným „compendiem“, kdežto Biblí zlatá je mnohem více biblické enchiridion, ovšem velmi neúplné, tematickým výběrem úzce soustředěné hlavně na kultivaci křesťanského života. Nabízí se i možnost odlišení vzdělanostní úrovně čtenářstva, jemuž byly práce adresovány. Manualník mohl sloužit i lidem v náboženské problematice nepřilíš zběhlým („... pro sprostnější křesťany a počáteční teology ...“),¹⁵ Biblí zlatá takovou znalost předpokládá a svou podstatou z ní vychází: soupis tematicky řazených výňatků a parafrází předem počítá se čtenářovou znalostí, která mu umožní „narážku“ doplnit, oživit v paměti – a pak jej přivede k hlubšímu zamyšlení.

Za specifické biblické výtahy lze označit i některá díla českobratrského kněze M a t o u š e K o n e č n é h o (+1622), svým vznikem spadající do téhož období jako Manualník; taková je např. *Kniha o povinnostech křesťanských*, případně i biblickému výtahu vzdálenější *Kazatel domovní*. *Kniha o povinnostech křesťanských*, z *Písem svatých shromážděná a v pořádek srozumitelný uvedená ...*, dedikovaná Petru Vokovi z Rožmberka, byla vytištěna v Praze r. 1611. Díl první shromáždí „povinnosti všem lidem vůbec přináležející“ – ve dvanácti kapitolách obsažené obecně orientované příkazy a doporučení, v díle druhém nalezneme povinnosti „lidí podle jejich rozdílného věku i povolání“. Z rozdělení (zvláště 2. dílu) je patrný Konečného zřetel k potřebám životní praxe, k tomu, aby každý člověk na svém místě dostal daným povinnostem v životě veřejném, soukromém a samozřejmě ve vztahu k Bohu. Zásadu už výše zmíněných výtahů – nezměnit ani slovo z bible – Konečný zcela

¹³ VSJAK XVIII, Brno 1926, s. 13.

¹⁴ Tautéz, s. 13.

¹⁵ Tautéz, s. 14.

pochopitelně nedodrží: biblický výtah není pro něj cílem, pouze východiskem. K vybraným otázkám věrouky nebo praktického života vybírá vhodné biblické pasáže, nalezneme tu však i citace církevních otců; výtahy pak doplňuje vlastním komentářem.

Podobně naučně-vychovatelský ráz má i jeho *Kazatel domovní*,¹⁶ předkládající pro jednotlivé dny dvoutýdenního cyklu vhodné písně, modlitby a biblická čtení. Důvod, proč tato práce, původnímu biblickému výtahu již žánrově značně vzdálená, je s ním kladena do souvislosti, vysvětluje autor: „... poněvadž prostý lid nemůže tak mnoho z Písem svatých sobě zpamatovati ... k prvnímu zajisté týhodni přiloženy jsou řeči, vybrané ze Starého zákona, k druhému týhodni z Nového zákona, aby i prostí lidé jako nějakou sumu obojího zákona božího a předních věcí z biblí svaté zapsaných v povědomosti měli sobě i svým domácím, dítkám i čeládkám.“¹⁷ Proklamovaný cíl je tedy téměř totožný s úmysly Komenského, ba i Rampigolla, biblická četba je však předem vybrána, předeslána úvodem a zakončena napomenutím, modlitbou a písní. Konečného komentované „výtahy“ jsou skutečně určeny lidem nejprostším, neboť jen ti nejméně vzdělaní nemohou „... tak mnoho z Písem svatých sobě zpamatovati.“¹⁷ Biblický text zde oproti výtahu Komenského prochází mnohem důkladnějším sítím a vybrány jsou jen pasáže (bez ohledu na vzájemnou návaznost či tematickou blízkost, kterou ctí Rampigollus), jež by měl hospodář (nebo někdo vzdělanější než „domáci, dítká a čeládka“) předčítat spolu s připojeným výkladem. Čtenář Manualníku či Biblí zlaté takový komentář nepotřebuje, jeho předpokládaná vzdělanostní úroveň je vyšší, kdežto *Kazatel domovní* velkou duševní aktivitu jedince nepředpokládá.

Inspirační vliv bible na oba autory však tímto není ani zdaleka vyčerpán: Konečnému je východiskem k sepsání svérázné encyklopedie *Theatrum divinum, to jest Divadlo boží*.¹⁸ Šest dnů tvoření světa podle Genesis je mu osnovou pro výklad, v němž se prvky racionálního poznání mísí s teologií, úroveň obecného dobového poznání však bohužel zůstává leckdy mnoho dlužen. Při bližším pohledu je však znatelná i úzká spojovací nit mezi Konečného encyklopedií a Komenského plánem *Theatra universitatis rerum*,¹⁹ odtud k Manualníku a zpět k biblí: Komenský se ve svém plánu poučil (vedle soudobých encyklopedií) i Divadlem božím, aspiroval však na obsáhlejší a soustavnější výklad světa. Svůj projekt (později rozšířený a přepracovaný pod názvem *Amphitheatrum universitatis rerum*) však nikdy zcela nerealizoval – a mezitím vznikl jiný plán: vytvořit *Theatrum Scripturae, to jest Divadlo předivných tajemství božích*. Manualník bezesporu s tímto plánem souvisí, je však otázkou, zda jej s ním lze bezezbytku zlotožnit, nebo zda je

¹⁶ Vydán r. 1618 v Hradci Králové a opět r. 1625 tamtéž.

¹⁷ *Kazatel domovní*, Hradec Králové 1625, s. 8.

¹⁸ Vyd. na Starém Městě Pražském r. 1616.

¹⁹ Podle S. Součka pracoval Komenský na *Theatru universitatis rerum* v letech 1616-1618, viz *K výtahu K. B. Skrbenského z neznámého jinak dílu spisu Komenského „Amphitheatrum universitatis rerum“*, CCH XXXI, 1925, s. 337-356.

pouhou částí projektu mnohem širšího. Takové stanovisko zastává Stanislav Souček s poukazem, že „biblická reální encyklopedie“ (snad i podobná encyklopedii Václava Porcia Vodňanského nazvané Duchovní město, jménem rozkoš duše²⁰), by měla dosáhnout dále, než jak nabízí „pouhý“ biblický výtah.²¹ Podobně i Josef Polišenský vyslovuje přesvědčení, že Divadlo Písma mělo tvořit několik prací.²²

Komenský skutečně v několika letech následujících po vzniku rukopisné podoby Manualníku sepsal (nebo byl spoluautorem) řadu prací spjatých s biblí, které mohly být součástí Theatra Scripturae (v r. 1631 vzniká *Historie o učení ... Ježíše Krista*, v témž období Komenský pomáhá sestavit biblické konkordance aj.²³). Koncepce Divadla Písma je značně neurčitá: není známo, které spisy (ukončené nebo jen plánované) by je měly tvořit, stejně jako nelze přesně určit, zda měl být Manualník jeho předem zamýšlenou součástí, nebo jen náhražkou neuskutečněného plánu.

Manualník nestojí v Komenského díle osamoceně; lze nalézt řadu vztahů a spojitostí, jimiž je svázán s dalšími jeho pracemi. Především má svou tematikou k Manualníku blízko už zmíněná *Historie o umučení, smrti, pohřbu a vzkříšení Pána našeho Ježíše Krista ...*,²⁴ podobně jako on orientovaná na křesťanskou praxi. Zpracovává jen výsek bible, resp. Nového zákona: děj „pašije svaté“ je rozvržen do patnácti oddílů, doprovázených vždy modlitbou. Smyslem tisku je předložit čtenáři co nejúplnější vyličení pašijových událostí; s výjimkou 7. dílu, jenž je celý vzat z Evangelia sv. Jana z jednodílné Bible kralické vyd. r. 1613, je text montáží vyprávění všech čtyř evangelistů (opět převážně z Bible kralické z r. 1613, jen místy doplněné textem bible šestidílné; odchylky od obou vzorů se vyskytují jen zřídka). V tomto smyslu je vlastně historie opakem Manualníku: zatímco ten usiluje o stručnost a hutnost výrazů, *Historie* zaznamenává příběh do drobných detailů s úsilím o co nejúplnější jeho podobu. Spojuje je však jejich hlavní zdroj – Bible kralická; snad ne náhodou vychází *Historie* podruhé v Amsterdamu r. 1663, „přehlédnutá a poopravená“, krátce po knižním vydání Manualníku. A téhož roku je v Amsterdamu vytištěna další Komenského práce – *Kázání XXI o tajemství smrti, vzkříšení a na nebe vstoupení Krista, Spasitele světa*.²⁵ V úvaze, zda má kázání seskupovat podle místa, osob, nebo podle postupujícího děje, volí třetí alternativu, jež je nejbliže principu sestavování Manualníku – a samozřejmě zásadě logické posloupnosti, kterou Komenský ctil i ve své pedagogické činnosti. K patnácti dílům „Kázání na pašiji svatou“, které se rozvržením děje blíží *Historii*,

²⁰ Rukopis dat. r. 1610.

²¹ S. S o u č e k : *Komenský a Bible kralická*, Bible a český národ, Brno 1935, s. 103.

²² J. P o l i š e n s k ý : *Jan Amos Komenský*, Praha 1973, s. 30.

²³ „Concordancií, a neb rejstra dokonalá na Bibli svatou“, jak uvádí v předmluvě k Manualníku, VSJAK XVIII, Brno 1926, s. 3.

²⁴ Vyd. v Lešně r. 1631, 2., opravené vydání r. 1663 v Amsterdamu; zde užito vydání z r. 1757 v Berlíně.

²⁵ Kázání pronesl Komenský v Lešně r. 1636, vydal r. 1663 v Amsterdamu.

připojuje ještě kázání o Kristově vzkříšení. Téma volí symbolicky: „I dávám je rád ... pro utvrzení naděje, že jiný los nebude (a býtí nemá, a nemůž) oudů těla nežli hlavy.“²⁶

Doba vydání Kázání i Historie (v tomto případě reedice) v Amsterodamu na počátku 60. let 17. století je činí – spolu s jejich totožným nábožensko-vzdělávacím charakterem – blízkými Manualníku. A připojit k nim lze i *Kancionál*,²⁷ Komenským přímo zamýšlený jako doplněk či protějšek Manualníku. V předmluvě vysvětluje, že k „jádru slova božího (tj. Manualníku – H. B.) ... vidělo se také jádro zpěvů svatých obojího zákona připojiti.“²⁸ Stejně jako Manualník upřednostňuje *Kancionál* dostupnost a zvládnutelnost svého obsahu pro široký okruh čtenářů, stejně zdůrazňuje i účel vzdělávací; malý příruční formát (totožný s rozměry Manualníku²⁹) má své odůvodnění: „... vidělo se za dobré v této skrovníčké formě je vydati, aby, kdo jen chce z pobožných, v jedné ruce bibličku, v druhé kancionálik drže, bez obtížení obůj tento svělla božího poklad při sobě nositi mohl.“³⁰ Je tedy Manualník ke *Kancionálu* ve vztahu velmi těsném: vytvářejí dvojici, jež by mohla posloužit jako široce použitelná pomůcka, kde mluvené slovo je doprovázeno složkou zpěvní. Domníváme se však, že přestože obě práce byly vytištěny s nevelkým časovým odstupem, pojal Komenský myšlenku na vytvoření takové dvojice až po vydání Manualníku; v jeho obšírné předmluvě připojené až k tištěnému vydání r. 1659³¹ se o těchto úmyslech nezmiňuje, nalezneme je však v předmluvě ke *Kancionálu*.

Manualník však svým významem překračuje relativně úzký okruh prací omezených jen na cíle nábožensko-vzdělávací; jeho jasná kompozice, stručnost a věcnost výrazů je dobrým východiskem i pro jeho užití v pedagogické praxi. Komenský této nabízené možnosti využívá, v jeho rozsáhlém pedagogickém odkazu nalezneme i několik prací (a plánů)³² Manualníkem ovlivněných, jež účelně spojují výuku teologickou s možností dokonalejšího zvládnutí cizího jazyka.

Latinsky psaná a v Norimberku r. 1658 vydaná *Janua sive Introductorium in Biblia Sacra*³³ byla zmíněna už v předmluvě k Manualníku psané téhož roku: „A latinská sic edicij šťastně vyšla v Nyrmberku s dobrým rozmyslem a schválením některých učených teo-

²⁶ *Kázání o tajemství smrti* ..., Berlín 1757, s. 69-70.

²⁷ Vyd. v Amsterodamu r. 1659.

²⁸ J. A. K o m e n s k ý : *Duchovní písně*, Praha 1952, s. 47.

²⁹ Upozorňuje A. Skarka v předmluvě k vydání Komenského Duchovních písní, Praha 1952, s. 7.

³⁰ J. A. K o m e n s k ý : *Duchovní písně*, Praha 1952, s. 54.

³¹ Nazvaná „Rozptýleným z Lešna polského“.

³² Roku 1641 po příjezdu do Anglie koncipuje „Elaborandorum operum catalogus“ (o něm viz G. H. T u r n b u l l : *Plays of Comenius for his stay in England*, Arch. Kom. XVII, 1958, s. 7-28); většina prací nebyla realizována nebo pod zde uvedeným názvem vzniklo dílo jiného charakteru. S biblí bezprostředně souvisí plán *Biblorum Epitome historica*, později částečně naplněný ve spisu *Janua sive Introductorium in Biblia Sacra*, dále etlická *Praxis biblica* a *Medulla biblica*, jakási obdoba katechismu, již však Komenský později zavrhl ve prospěch zmíněné *Januy*.

³³ Vyd. spolu s 2. dílem nazvaným *Novi Testamenti Epitome*, Norimberk 1658.

logů.³⁴ Manualník – tou dobou již zřejmě chystaný k tisku – jí byl vzorem, i ona je biblickým výtahem, přesněji (vzhledem k určení pro školenskou praxi) snad biblickou dějepravou. (Stanislav Souček jako její pramen označil Vulgátu, ale i latinské překlady Pagniniho nebo Tremellia a Montana).³⁵ Komenský použil postupu ověřeného již v práci s Manualníkem a vytvořil obdobný výtah, jenž kromě zkráceného biblického textu může poskytnout i možnost zdokonalení znalosti latiny. Je to cvičebnice pro žáky, kteří zvládli základy jazyka a nejsou začátečníky ani ve znalostech bible; rozsáhlý rejstřík připojený vždy na závěr Starého (66 stran) a Nového (22 stran) zákona zaznamenává jména, slavné činy, pojmy a sentence v nich obsažené a podtrhuje tak charakter Januy jako učebnice. Mnohé myšlenky vyjádřené v předmluvě k Manualníku nalézáme i v předmluvě Januy: vedle připomenutí základních věroučných článků zdůrazňuje Komenský i potřebu jejich fixace v knihách (v obou případech cituje 5. knihu Mojžíšovu, kap. 31, v. 26, a knihu proroka Izaiáše, kap. 30, v. 8). V Janui však přistupuje ještě argumentace pedagogická: dialogickou formou, která sama o sobě navozuje dojem rozhovoru učitele s žákem, mj. dokazuje, že dětský rozum je schopen přijmout text bible a dokonce je pro něj vhodnější než snadné a zjednodušující poučky katechismu.

Využil tedy Komenský Manualníku jako předlohy k latinské cvičebnici pro potřebu škol, jeho plány však sahaly dále. Jak upozorňuje S. Souček³⁶, ve spisu *Ventilabrum sapientiae* předkládá plán výtahu z Nového zákona,³⁷ v němž by byly řazeny pasáže paralelně česky a řecky: „To je jako ukázka, jak by se mohla složit Brána řeckého jazyka (kolik ho obsahuje Nový zákon), aby spolu konala úlohu klíče ke všem tajemstvím víry ... A kdo nevidí, že se může sestavit podobná Brána z Starého zákona (z hebrejských věd)?“³⁸ Biblický výtah tak mohl – po doplnění rejstříky – posloužit též jako cvičebnice klasických jazyků, která zároveň učí jazyku i teologii. S výjimkou latinské Januy však už Komenský své plány nerealizoval.

Jakkoli se tedy Manualník zdá být osamoceným dílem v souvislostech Komenského tvorby a navíc pouhou náhražkou za projekt *Theatra Scripturae*, má své neopominutelné místo mezi jeho ostatními díly. Jeho vznik byl vyvolán potřebou vybavit exulantstvím postižené členy jednoty příručkou pro denní používání a vzdělávání. Komenský musel nejprve zvážit všechny dosud užívané a čtenáři prověřené postupy sestavování biblického výtahu, zvolil však cestu vlastní, která ve vysoké míře zaručovala dodržení logické návaznosti textu a oprostřovala výtah od retardující-

³⁴ Předmluva „Laskavému čtenáři pozdravení“, VSJAK XVIII, Brno 1926, s. 16.

³⁵ Viz jeho studii *Komenský a Bible kralická*, Bible a český národ, Brno 1935, s. 90-113. K otázce podobnosti Januy a Manualníku se vyslovuje též J. Hrozný v předmluvě k vydání Manualníku, VSJAK XVIII, Brno 1926, s. XXV.

³⁶ *Komenský a Bible kralická*, Bible a český národ, Brno 1935, s. 107.

³⁷ Vyd. v Amsterdamu 1657; český překlad „Věječka moudrosti neboli Umění moudře svá díla opět probírat“ byl vydán v Olomouci r. 1969. Spis *Epitome Novi testamenti* není totožný s výše zmíněným 2. dílem Januy.

³⁸ J. A. K o m e n s k ý : *Věječka moudrosti*, Olomouc 1969, s. 32.

cích pasáží, popř. zdvojených informací. Vzniklo tak dílo, které dokázalo zachovat původní smysl bible a přitom její rozsah účelně zkrátit. Manualník spolu s několika dalšími nábožensko-vzdělavatelnými pracemi (zejména ve dvojici s Kancionálem) měl – ve své primární funkci – napomáhat ke stmelení náboženských i lidských vazeb narušených neklidným životem ve vyhnanství. Komenský si však uvědomoval i jeho použitelnost (v podobě Januy) jako jazykové učebnice a konečně byl Manualník i inspirátorem plánů dalších jazykových učebnic na základě bible – učebnice řečtiny a hebrejštiny.

Nenechal tedy Komenský své dílo, původně zamýšlené jako praktická věroučná příručka, stát osamoceně – s odstupem času, přesvědčen o možnostech jeho širšího využití, jej zapojil do svých pedagogických plánů; ne všechny však mohl realizovat.

DER MANUALNÍK IM KONTEXT DES SCHAFFENS VON COMENIUS UND AUCH IM KONTEXT DER ZEITGENÖSSISCHEN LITERARISCHEN PRODUKTION

Der Manualník ist kein alleinstehendes Werk im Schaffen von Comenius und kein bloßer Ersatz für den Projekt des „Theatrum Scripturae“. Er entstand aus der Notwendigkeit die Exulanten mit einem Handbuch für tagtägliche religiöse Praxis und Bildung auszustatten. Comenius erwog zuerst alle bisherig gebrauchten Methoden die biblischen Auszüge durchzuführen, aber er wählte seinen eigenen Weg, wobei er den ursprünglichen Sinn des Werkes erhielt und dabei zweckmäßig seinen Umfang verkürzte. Der Manualník half gemeinsam mit anderen religiösen und bildenden Werken (vor allem mit Kancionál), die menschlichen und religiösen durch den Exil zerstörten Beziehungen zu befestigen. Er konnte (ähnlich wie Janua) als ein religiöses und sprachliches Lehrbuch dienen. Schlußendlich inspirierte er weitere Projekte auf dem Gebiet von Sprachlehrbüchern, die sich auf den biblischen Text stützten.